

Az egzotikustól a realistábig

A francia útleírások Magyarország-képének változása, 1818–1910¹

A sokoldalú és kiváló francia történész, Catherine Horel a magyar történelem egyik legkiválóbb külhoni szakértőjének számít. Változatos kutatásai nyomán számos jelentős publikációt jelentetett meg egyebek mellett a magyarországi holokauszt, Budapest és Közép-Európa történetéről. Legutóbb Horthy Miklósról írt tudományos életrajzával hívta fel magára a figyelmet.² E legfrissebb kötetével a Magyarországon járt francia útleírók 1818 és 1910 közötti szövegeit mutatja be és elemzi tudományos alaposággal. A most ismertetendő könyv előzményei jóval korábbra nyúlnak vissza. Mivel a szerző már több tanulmányában is foglalkozott a témával,³ jelen kötet egy hosszabb vizsgálódás szintézisének is tekinthető.

Catherine Horel hosszabb bevezetőben igyekszik definiálni választott témáját és munkamódszereit. Az általa áttekintett időszak François Sulpice Beudant neves geológus magyarországi felfedezőújtjától egészen az utazást forradalmian megváltoztató autós közlekedés megjelenéséig, a 20. század első évtizedéig tart, s szimbolikus végét egy Pierre Marge nevű automobilos turista látogatása jelzi. A korszak, amely gyakorlatilag a napóleoni háborúk végétől egészen az első világháború kezdetéig tart, igen változatos mind a magyar, mind pedig a francia történelem szempontjából: a reformok és a modern eszmék időszaka, a modern nacionalizmusok megjelenése, a forradalmak és szabadságharcok, valamint az azokat lezáró kompromisszumok érája, amelyben a két nép közötti rokonszenv és érdeklődés mellett megjelennek az alapvető különbségek és a hamis képek torzító hatásai.

Az utazás ebben az időszakban még a mindenkori társadalmi elit, az arisztokrácia, a nemesség, a nagypolgárság és az értelmiségiek életformájának képezte részét. A vizsgált útleírások szerzői a kor társadalmának számos értelmiségi rétegét képviselik: a tudós kutatókon (François Sulpice Beudant, Anatole Démidoff, Hippolyte Durand, Édouard Sayous, Élisée Reclus), a katonáskodó vagy éppen diplomáciai feladatokat ellátó nemeseken (Henri Blaze de Bury, Auguste Marmont marsall, Georges Pimodan), a konzervatív egyháziakon (Ollivier és Vignerone atyák) és az emigráns arisztokratákon (Locmaria gróf és d’Haussez báró) át a felvilágosult újságírókig (André Duboscq, Saint-Marc Girardin, Édouard Thouvenel) vagy az irodalmi ambíciójú tollforgatókig (Victor Tissot). A kor változásait jól tükrözi, hogy az útleírók között három hölgyet is találunk (Juliette Adam, Marie Blaze de Bury és Marie Rattazzi).

1 Horel, Catherine: *De l'exotisme à la modernité. Un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910)*. Montrouge, Éditions du Bourg, 2018. 224 p.

2 Horel, Catherine: *L'Amiral Horthy. Régent de Hongrie*. Paris, 2014, magyarul: *Uő: Horthy*. Bp., 2017.

3 Lásd például: Horel, Catherine: *De l'exotisme à la modernité. Un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910)*. In: *Mille ans de contacts. Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours*. Éd.: Payet, Marie – Tóth, Ferenc. Szombathely, 2001. 97–118.

Az utazók által hátrahagyott információk mennyisége és minősége is különbözőképpen, az ő úti céljaiknak és látásmódjuknak megfelelően alakult. Catherine Horel monográfiájában igyekszik a sokszínű forrásanyagból a legjellemzőbb és leginkább meghatározó szövegeket bemutatva felhívni a figyelmet a magyarországi útleírások jellegzetességeire.

A kötet első fejezetében a vizsgált korban megfigyelhető – és részben még ma is tovább élő – sztereotípiákat veszi górcső alá a szerző. A romantikus kék Duna és a romantikus „Pusztá” mellett elsősorban a városok állnak az utazók vizsgálatának homlokterében. Budapest és a dunai nagyvárosok (Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom stb.) mellett elsősorban az alföldi nagyvárosok (Debrecen, Szeged, Szabadka) és az erdélyi történelmi városok (Nagyszombat és Kolozsvár) keltették fel a francia útleírók érdeklődését. E városok idegeneket lenyűgöző dinamikus fejlődése a korabeli magyarországi urbanizáció jelentőségére is rámutat.

A második egységben a magyar nemzeti karakterről alkotott fontos sztereotípiagyűjtemény elemei kerülnek terítékre. A magyarok keleti eredetére vonatkozó elképzelések és a magyar vendégszeretet kultúrtörténeti vonatkozásai mellett megjelennek a vallási és politikai kérdések is. A vizsgált évszázad francia útleírásai igen változatos és eltérő etnográfiai megfigyeléseket hagytak hátra, amelyekben keveredik az egzotikus népviseletű magyar vidéki népesség iránti rokonszenv és a romantikus csodálat. A korban legendásan szépnek tartott magyar nők iránti érdeklődés csak fokozta a francia utazók magyarságtudató kíváncsiságát, amelynek számos tanúbizonyságát találhatjuk a szerző által kiválasztott szövegekben. Az utazók nagy jelentőséget tulajdonítottak a magyar borok vizsgálatának is, amelyeket előszeretettel hasonlítottak hazájuk szintén neves nedűihez. Például François-Sulpice Beudant, a híres ásványtankutató szinte tudományos alapossgal dicséri a tokaji terroir méltán világhírű borait. A szerző kitér arra is, hogy a korabeli francia útleírók szövegein keresztül milyen kép bontakozik ki a Magyarországon élő nemzetiségekről, valamint a jelentősebb vallási és etnikai kisebbségekről. A horvátok, románok, szlovákok, németek, szerbek és ruszinok mellett a zsidók és a cigányok képezik a vizsgálat tárgyát.

A második fejezet főszereplője Budapest, a Magyar Királyság Béccsel rivalizáló fővárosa. Catherine Horel nagy sikerű Budapest-monográfiája⁴ után a francia olvasónak nehéz újat mondani a korszak egyik legdinamikusabban fejlődő európai metropoliszáról, ezért sokkal inkább a kötet 19. századi francia forrásaiból kaphatunk ízelítőt. A szerző előszeretettel hagyja „beszélni” a forrásait, sok idézetet használ, amelyeket találó megjegyzésekkel és hasznos kiegészítésekkel lát el. A francia turisták számára ma is élő Budapest-mítosz keletkezésének lehetünk tanúi a könyv e központi részében.

Az utolsó fejezetben az ország politikai viszonyainak francia megítélését tárja az olvasó elé, triptichon jellegű struktúrát alkalmazva. Az első részben a reformkor, a *Vormärz* nagy hazafiainak – elsősorban Kossuth Lajos és Deák Ferenc – bemutatására kerül sor. A következő egységben arról olvashatunk, hogy miként látták a forradalom és szabadságharc problémáit a francia utazók. Ennek kapcsán a szerző kiemeli a magyar függetlenségi mozgalom nemzetiségi politikájának kudarcát, és a korabeli magyar társadalom szociális problémáira is rámutat. A kiegyezés utáni korszakot a két állam, az Osztrák–Magyar Monarchia és Franciaország közötti viszony, a politikai közeledések és eltávolodások váltakozásai alapján mutatja be a szerző. Kiemeli, hogy a dualista állam kezdetben a francia külpolitika számára értékes partnerként jelent meg: felmerült a Monarchia esetleges részvételének kérdése az 1870-es porosz–francia háborúban, ami a Monarchia számára lehetőséget nyújtott volna a

4 Horel, Catherine: *Histoire de Budapest*. Paris, 1999.

revansra a poroszokkal szemben. Mint ismeretes, a kiegyezés után a franciákkal való szövetségről Ferenc József személyesen tárgyalt III. Napóleonnal, de a terv végül a francia császár bizalmatlansága miatt meghiúsult.

Ugyancsak ez a kapcsolatokban megjelenő kettősség figyelhető meg a vizsgált szövegekben is. Egyfelől a magyarok iránti rokonszenv leplezetlen kitöréseinek lehetünk tanúi a francia útleírások egy részében, másfelől viszont az első világháborút megelőző időszak geopolitikai valósága is megjelenik a legtöbb szövegben. A szerző rámutat a francia külpolitika magyarbarát próbálkozásainak olyan tartós sikereire is, mint például az 1895-ben alapított és máig is létező Eötvös Collegium intézménye.

A könyv összegzésében Catherine Horel bemutatja a francia útleírásokban megjelenő magyarsággép változásait az elemzett, rövid évszázadnyi időszakban. Ennek legfőbb tanulságai közé tartozik, hogy a magyarokról alkotott pozitív, romantikus kép gyökeresen átalakult, valamint hogy a közép-európai népekről szóló híradások terén az irodalmi értékű felfedező beszámolók helyét a korszak végére átvették a francia földrajztudósok és a szlavofil publicisták írásai (például Louis Léger). A gondosan válogatott illusztrációk élvezetessé teszik a kötet olvasását, a részletes bibliográfia és a névmutató pedig megkönnyíti a tájékozódást.

A lebilincselő stílusú és meggyőző érvelésű tudományos munka érdemeinek elismerése mellett legyen szabad röviden utalni néhány kisebb hiányosságára is. Az olvasó számára kicsit zavaró lehet, hogy a szerző átfogó értelemben használja a „francia” jelzőt, amely a legtöbb szerzőnél a „franciaországi” szinonimája, ugyanennek viszont a svájci szerzőknél (például Victor Tissot) inkább a „francia ajkú” (frankofón) a megfelelője. Ezt talán érdemes lett volna pontosabban definiálni a kötet bevezetőjében. A precíz és kimerítő jellegű anyaggyűjtés ellenére kimaradt egy-két fontos forrás is a vizsgált szövegek korpuszából. Idekíváncozott volna például a périgueux-i zarándok plébános, Cyprien Polydore útleírása is.⁵ Polydore vasúton utazta be az országot, és a vallásos útleírás műfajának egy érdekes szövegével ajándékozta meg az olvasókat. Szintén hasznos lehetett volna, ha a szerző a közelmúltban megjelent, magyarországi szerzők által írt, témához kapcsolódó szakirodalomra – például a Szegedi Tudományegyetemen oktató Szász Géza történész és irodalmár munkáira⁶ – is reflektál.

Tóth Ferenc*

5 Polydore, Cyprien: *Voyage en Allemagne, en Autriche-Hongrie et en Italie*. Périgueux, 1888.

6 Szász Géza: „Ki fog itt segíteni?” *A reformkori Magyarország képe a francia útleírásokban*. Szeged, 2016; Uő: *Le récit de voyage en France et les voyages en Hongrie (XVIIIe-XIXe siècles)*. Szeged, 2005.

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója (1097 Bp., Tóth Kálmán u. 4., toth.ferenc@btk.mta.hu).

Fiume, 1724–1924¹

1922. február 22-én Michele Castelli olasz polgári biztos a Fiumei Szabadállam helyzetére vonatkozóan az alábbi táviratot címezte Carl Hoffman fiumei német konzulnak. „Egy 40 000 fős várost, történelem, hagyomány és azon szokás nélkül, hogy önállóan gondoskodjon ügyeiről, híján minden kivételes jellegzetességnek, saját nemzetiségének kártékony környezetébe bebörtönözve, nem kéne ily széles autonómiával felruházni, mivel azzal egyébként sem tud mit kezdeni.” Castelli nem titkolt ellenszenvvel még azt is hozzátette, hogy a városállam élén álló Riccardo Zanella csak egy „mediátor”, aki nem képes feladatának megfelelni, és ezért nem lehet egy szabad és független állam vezetőjének tekinteni.²

Bár a polgári biztos markáns véleménye már önmagában is figyelemfelkeltő, mégis inkább azért jelentős, mert érzékelteti azokat a hatalmi eltolódásokat, melyek az 1920-as rapallói egyezmény kiüresedéséhez vezettek.³ A levél tartalmának ismeretében nem meglepő, hogy egy hónappal később a nemzetközi sajtó a fiumei fasiszta államcsínyről és Zanella meneküléséről cikkezett. Alig két év leforgása alatt lezajlott Fiume Olaszországhoz csatolása is.

A történet az olasz és a délszláv történetírás számára viszonylag jól ismert. Ám Fiumére koncentráló, viszonylag tárgyilagos feldolgozása a rijekai születésű, olasz–horvát kettős állampolgárságú William Klingerig váratott magára. Őt azonban nem Fiume belső világa, esemény- vagy szigorúan vett diplomáciatörténete érdekelte, hanem azok a globális – vagy inkább totális (?) – összefüggések és összefonódások, melyekkel a kikötőváros példáján keresztül a nemzetközi diskurzusba is bekapcsolódhatott. Ezért előszeretettel foglalkozott historiográfiai kérdésekkel, társadalmi és politikai mozgalmakkal, szövetségi rendszerekkel, az állammá és/vagy nemzetté válások folyamatával, a terror, az erőszak és

1 Klinger, William: *Un'altra Italia. Fiume 1724–1924*. A cura di Diego Redivo. Rovigno: Unione Italiana Fiume – Università Popolare di Trieste, 2018. 420 p. (Collana degli Atti. Centro di ricerche storiche – Rovigno, 45.)

2 Uo. 336.

3 Az Olasz Királyság és a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság között 1920. november 12-én megkötött, a történelmi Venezia Giulia tartomány adriai területeinek, Dalmáciának és Fiume város területének felosztásáról szóló egyezmény. A megállapodás értelmében ez utóbbi Fiumei Szabadállam néven független státust nyert.

a hatalom természetével. Legutolsó írásai pedig már a titói Jugoszláviáról szóltak.⁴ Klinger sokrétű munkássága ellenére azonban szinte ismeretlen maradt a magyar és az olasz történészek többsége körében. Még úgy is, hogy a trieszti egyetemi alapképzését követően a mesterfokú diplomáját 2001-ben a budapesti Közép-európai Egyetemen, doktori fokozatát pedig 2007-ben Firenzében, *Negotiating the Nation. Fiume: from Autonomism to State Making* című disszertációjával szerezte meg.

Élete és pályája 2015. január 31-én, egy amerikai konferencia alatt tragikus körülmények közt ért véget.⁵ Így kéziratait a Lega Nazionale Trieste és a Centro di ricerche storiche di Rovigno kutatóintézetek már csak posztumusz adhatták ki. A 415 oldalas könyvet Klinger munkatársa és barátja, Diego Redivo szerkesztette. A most ismertető kötet 2018 nyarán jelent meg.

A címválasztás (*Egy másik Itália. Fiume 1724–1924*) azonban több szempontból is elgondolkodtató. Egyfelől azért, mert bár fő témája valóban a fiumei elitnek a Pragmatica Sanctio elfogadásától kezdődő hely- és identitáskeresésének, valamint a város nagypolitikában játszott szerepének vizsgálata, a kötet túllép a címben jelzett időkereten. Fiume történetét a gepidák hódításától kronologikus sorrendben, egészen a város(állam) 1924-es olasz annektálásáig dolgozza fel. Másfelől pedig azért, mert nem egyértelmű, vajon a kissé determinista címet az Észak-Olaszországban szocializálódott szerző vagy pedig kollégái választották. Ebből következik, hogy azt sem lehet meghatározni, vajon mire is utal pontosan: Fiume tekinthető-e egyáltalán egy „másik Itáliának”? Ha igen, milyen értelemben, és ha nem, akkor minek? Hogy legalább ez utóbbi három kérdés jobb megvilágítást nyerjen, a kötet legfontosabb problémaköreit annak struktúrájától némileg eltérve, összefoglalva tárgyalom. Ezek a következők: a fiumei társadalmat strukturáló általános politikai mozgalmak és eszmeáramlatok hatásai, a kikötőváros politikai megosztottsága, az autonómia kérdése, a magyar kormány központosító, nacionalista politikája, a helyi – pontosabban kelet-adriai – olasz nyelvű és délszláv elit reakciói, valamint Fiume regionális és nagyhatalmi politikában betöltött szerepe és jelentősége.

Klinger a felvetett kérdésekhez a „hagyományos” történetírás eszközkészletével közelít. A Pieter Judson, John Deák, Gary B. Cohen, Tara Zahra és Rogers Brubaker által is képviselt „imperial turn”-ök, „global”, „entangled”, „transfer history”-k, valamint a „mindennapi etnicitás” és a „nemzetiségi közömbösségek” mellett Klinger módszerei, narratívája és egyes hipotézisei ezért már kissé meghaladottnak számítanak. Az „archaizálás” leginkább a

4 Ezek közül a jelentősebbek: Klinger, William: La Carta del Carnaro. Una costituzione per lo Stato libero di Fiume (1920). In: *Quaderni* [Centro di ricerche storiche Rovigno – Centar za povijesna istraživanja Rovinj – Središće za zgodovinska raziskovanja Rovinj], 14. (2002) 273–343.; Uő: La storiografia di Fiume (1823–1924). Una comunità immaginata? In: *Quaderni*, 14. (2003); Uő: Quando è nazione? Una rivisitazione critica delle teorie sul nazionalismo. In: *Quaderni*, 17. (2006) 399–420., Uő: Josip Broz Tito (1892–1980). Un'intervista con Geoffrey Swain. In: *Quaderni*, 21. (2010) 377–425.; Uő: *Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924)*. Trieste, 2011; Uő: *Il terrore del popolo. Storia dell'OZNA, la polizia politica di Tito*. Trieste, 2012; Uő–Kuljiš, Denis: *Tito: Neispricane priče. Tajni imperij Josipa Broza Tita*. Zagreb, 2013; Uő: Un fronte unico da Trieste a Salonicco. La Venezia Giulia nella „Federazione Balcanica” (1918–1928). In: *Quaderni*, 25. (2014) 221–254.; Uő: *Socialismo e questione adriatica dalla Grande Guerra al secondo conflitto mondiale*. Perugia, 2014.

5 Klinger egy régi barátja által – egyelőre még nem egészen tisztázott okokból – elkövetett gyilkosság áldozata lett. Holttétét a gyilkosság másnapján a New York-i Astoria Park medencéjében találták meg.

szerző forráshasználatában, antimodernista, organikus nacionalizmusfelfogásában,⁶ továbbá az elméletek, modellek sporadikus alkalmazásában és az események leíró jellegű tárgyalásában érhető tetten. Másrészt pedig a politika- és diplomáciatörténeti szempontok túlsúlyában is, illetve abban, hogy a mindennapok megtapasztalt valósága helyett a „nagy, politikát csináló” embereket helyezi a középpontba. Talán ennek is köszönhető, hogy a kötetből egy olyan Fiume képe rajzolódik ki, ahol csak jelszavak és a főszerepet játszó „színészek” változnak, de a cselekmény és annak fabulája szinte sohasem.⁷ Hasonló következtetésre lehet jutni a szerző túl általános, túl átfogó fogalomhasználatával kapcsolatban. Ez kulcskérdés, mivel Klinger az elit, az egymásrautaltság, a testvériség, a liberalizmus, az italianità, a municipalizmus, az autonómia, az irredentizmus és az annexió fogalmain keresztül mutatja be azon motívumokat, amelyek a fiumei elitet szerinte a Habsburg-dinasztiához, később Magyarországhoz fűzték, végül pedig Olaszországhoz „csatolták”.

A szerző a kikötővárosi elit jellemzőbb kötődési formáinak illusztrálására sorba veszi a különböző, egymás mellett létező – és egymásra is ható – gazdasági és politikai mozgalmakat, eszmei áramlatokat. Így szó esik a felvilágosodás hatásairól, Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutizmusáról, Giuseppe Mazzini és Carlo Cattaneo republikánus gondolatairól, Camillo Benso di Cavour Risorgimentójáról, Giuseppe Garibaldi irredentizmusáról, valamint a Kossuth Lajos és Deák Ferenc liberalizmusa közti különbségekről. Igaz, mivel sem a *La fase mazziniana: garibaldini e kossuthiani a Fiume (1860–1866)*,⁸ sem az *Il trionfo di Deák: il compromesso austro-ungarico del 1867*⁹ című alfejezet sem készült el, a kötetnek ez a része csonka maradt.

Az viszont egyértelmű, hogy Klinger a fiumei társadalom fő törésvonalát nem a nemzetiségi kérdésben véli felfedezni, hanem a magyar államnak a helyi térben való fokozott aktivitásában és az 1848-as, illetve az 1867-es elvek elfogadásában vagy éppen elutasításában. Klinger szerint ez a felfogásbeli és közjogi differencia határozta meg a magyar és a fiumei politikai elit nemzetről és államról (és annak szerepéről) alkotott gondolkodásmódját és diskurzusát. Így nem meglepő, hogy Klinger másik hipotézise az, hogy a fiumei autonómia alapját jelentő 1872-es városi statútum is az 1848-as eszmeiség jegyében készült el. A szerző, hogy ezt igazolja, ismerteti a municipális kiváltságok eredetét, a corpus separatum fogalmának kialakulását, valamint a város hovatartozása körül felmerült nézeteltérések sorozatát. Így több oldalt szentel az I. Ferdinánd által 1530-ban jóváhagyott első városi statútumnak és Mária Terézia 1776-os, illetve 1779-es diplomáinak, valamint a napóleoni háborúk alatti és az azokat követő liberális szervezeti változásoknak. Emellett nem feledkezik meg az 1860-as évek alkotmányos útkereséseiről és a horvát–magyar–fiumei kapcsolatok rendezéséről szóló tárgyalásokról sem, melyek végül az 1870-től létrejövő fiumei provizóriumhoz vezettek.

Klinger Fiume jogköreit Horvátország autonómiájához hasonlítja, és többször utal arra a korabeli narratívára, amely a kikötővárost Magyar- és Horvátországgal egyenrangú tárgyaló félként, „harmadik faktorként” értelmezi. A legfőbb problémát a magyar állam egyre határozottabb nacionalista centralizmusában, a városi autonóm jogkörök elvonásában és a

6 Klinger kiindulópontját a nacionalizmus modernitásának tagadása jelenti. Ehelyett azt vallja, hogy nem maga a nacionalizmus, hanem az az igény volt az újszerű, mely a nemzeti érzelem széles körben való elterjedéséhez vezetett.

7 Noha nem a szó szorosán vett értelmében birodalmi életrajzírásra, de valami hasonlóra Klinger is kísérletet tesz Carl Hoffmann esetében.

8 A mazzinista fázis: garibaldisták és kossuthisták Fiumében (1860–1866).

9 Deák diadala: az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés.

realitásoktól való eltávolodásában látja. Mindezzel kapcsolatban felemlegeti az alkotmányosság, a véderő, az önálló vámpolitika, az általános, titkos választójog kérdését, valamint a modernizáló és központosító törekvéseket birodalmi, országos és lokális kontextusba helyezi. Mindezek alapján megállapítja, hogy a fiumei helyi lakosság identitása a világháborúig egy olyan lokál- és állampatriotizmusban öltött testet, mely jól átgondolt gazdasági és politikai érdekei mentén strukturálta lojalitási formáját.

Bár felveti a szerző, hogy a fiumei lakosság és a magyar állam közti konfliktusok már Tisza Kálmán miniszterelnöksége és Giovanni Ciotta fiumei polgármester hivatali idején megmutatkoztak,¹⁰ a hagyományos kánonnak megfelelően az autonomista mozgalom kezdetét és okát ő is Bánffy Dezső miniszterelnök „despotizmusára” és szeriális rendeleteire (például a közép fokú bíróság létrehozása és a közigazgatási bizottság felállítása) vezeti vissza. Klinger azonban mégsem az állam jogi és közigazgatási expanziójára, hanem a helyi társadalom reflexióira és önvédelmi mechanizmusaira fókuszál. Legtöbbet a Habsburg Birodalommal szembeni politikai mozgalmakkal és hatásaikkal foglalkozik. Ennek jegyében összeveti a trentói és isztriai irredentizmust a dalmáciai Niccolò Tommaseo és Antonio Bajamonti programjával, illetve tárgyalja Michele Maylender fiumei podestà Autonóm Pártjának kezdeti, még az 1867-es alkotmányosságon nyugvó céljait és azok fokozatos feladását. Klinger jelzi, hogy Maylender csaknem egy évtizedes „önkéntes száműzetése” alatt politikai elképzeléseit az olasz történetírás egyik alapirodalmának számító *Storia delle Accademie d'Italia* című munkájának a felvilágosodásról szóló szakaszában adta közre. Ebben hitet tett amellett, hogy a Velencei Köztársaság által Dalmáciában alkalmazott közigazgatási forma Fiume számára is a legalkalmasabb. Egyfelől azért, mert szerinte ez a modell jobban kielégíti a térség sajátos fejlődési igényeit, mint a nemzetállamban gondolkodó „Savoyai-koncepció”. Másfelől pedig azért, mert – úgy vélte – ez lehetőséget biztosít a város „olaszságának” kifejezésére. Klinger ennek kapcsán ismerteti a Maylendert követő, többnyire vállalkozókból, kereskedőkből, iparosokból és értelmiségiekből álló, 1911-re Lega Automa néven párttá szerveződő csoportosulás mérsékelt programját, és bemutatja a szélsőségeket is. Így például Riccardo Zanella közéleti tevékenységét és az eleinte még a magyar állam támogatását is élvező Giovine Fiume olasz irredenta társaság célkitűzéseit. A szerző ezen gondolatsort követve jut el a wilsoni önrendelkezés pontjaihoz, Andrea Ossoinack fiumei szabadkikötő-koncepciójához, Ruggero Gottardi Fiumei szabadállam-gondolatához és André Tardieu ütközőállam-tervezetéhez. A felsoroltakon kívül a szerző foglalkozik Gabriele d’Annunzio „kalandjával”, a Carnarói Kormányzósággal, valamint az olasz kormányok által felkínált „modus vivendi”-k feltételeivel és Benito Mussolini elképzeléseivel.

Mindazonáltal Klinger a délszlávok mozgalmait is ismerteti, jelesül az 1830-as években népszerűvé váló illírizmus céljait, illetve a Horvát Jogpárt nacionalizmusát és fiumei kapcsolatait.¹¹ Példának okáért megemlíti Ante Starčević irányadó pártprogramját, valamint kitér a fiumei patrícius Erazmo Barčićnak a helyi és a horvát országos közéletben betöltött releváns szerepére. Mindazonáltal a szerző ugyanilyen fontosságúnak tartja Josip Juraj Strossmayer, Franjo Rački és Frano Supilo – a délszláv testvériséget és egymásrautaltságot hirdető – jugoszlávizmusát is, melynek ugyancsak Fiume volt a(z egyik) bölcsője. Klinger ezért több fejezeten át tanulmányozza az „új kurzushoz”, az Osztrák–Magyar Monarchia átszervezésének kísérletéhez, a fiumei rezolúció megkötéséhez vezető utat. A szerző így át-

10 Klinger többek közt Fiume szabadkikötői státuszának eltörlését (korlátozását) hangsúlyozza.

11 1861-ben a horvát parlamentben a Fiumével szomszédos Sušakot és Tersattót (ma Trsat) Ante Starčević képviselte.

tekinti a Fiumében megjelenő *Novi List* napilap tevékenységét, valamint a szomszédos, Horvátországhoz tartozó Sušak és az osztrák közigazgatás alá tartozó Dalmácia gazdasági, társadalmi és politikai fejlődési irányait, illetve megvizsgálja a fiumei Riccardo Zanella, a cavtati Frano Supilo, a raguzai Pero Cingrija és a spalatói Ante Trumbić tevékenységét, valamint a Svetozar Pribičević által képviselt szerbek ideiglenes együttműködését Kossuth Ferenc ellenzéki pártjával. Klinger ezen példákra hivatkozva hangsúlyozza, hogy a különböző (fokú) autonómiamozgalmak nem feltétlenül álltak ellentétben egymással. Mi több, bizonyos esetekben még össze is fonódhattak.

Klinger a Fiumében lezajlott eseményeket a nemzetközi folyamatokba ágyazva is értelmezi, így rámutat arra, hogy a nagyhatalmi vetélkedések már a 18. századtól kezdve megszabták a kikötőváros fejlődési irányát és stratégiai fontosságát. Ennek során Fiumét lényegében a Balkán kapujaként aposztrofálja a kötetben, nem csupán a Habsburg Birodalom, de az amerikai és ázsiai gyarmatai elvesztését követően a francia és az orosz, majd a német terjeszkedést ellensúlyozni kívánó Anglia számára is. A szerző ezért nagy hangsúlyt fektet a hatalmi expanzió főbb eszközeire, a gazdasági, a katonai és a politikai térfoglalás lehetséges formáira. Példaként hozza fel a francia balkáni behatolást elősegítő németalföldi szabadkőművesek, szakemberek és az angol vállalkozók, befektetők szerepét, valamint a Habsburgok által támogatott jezsuiták tengeremelléki jelenlétét. Ez utóbbiakkal kapcsolatban Klinger két dolgot tart kulcsfontosságúnak. Először is azt, hogy tevékenységük nem korlátozódott csupán a vallási életre, hanem oktatási rendszerük, képzettségük, valamint politikai és gazdasági összeköttetések révén részt vettek a városi közigazgatásban. Tehát a 18. század elejéig lényegében a fiumei elit magvát is ők adták. Másodsor pedig azt, hogy a Habsburgok egyszerre használták őket előretolt hídfőként és expanziós tényezőként, valamint egyfajta élő korridorként: előbb a Velencei Köztársasággal és az oszmán befolyással, később a francia igényekkel szemben. Klinger szerint ezért II. József jezsuitákra vonatkozó rendeletét és a hatalomgyakorlási cezuraként kell értelmezni, mivel a Habsburgok a szerzetesek távozását követően helyüket az egyes kereskedelmi társaságok felkarolásával, valamint a régió közigazgatásának átszervezésével kívánták betölteni. Ahogy a kötetből kiderül, erről a stratégiáról még a 20. század elején sem mondtak le.

Klinger ezen szempontok szerint tanulmányozza, hogy Fiume milyen szerepet töltött be a Habsburgok „gyarmatosító” és imperialista törekvéseiben, valamint hogy milyen szálak fűzték az egyes adriai és/vagy balkáni területekhez. Nevezetesen Olaszországhoz, az örök riválisnak számító Trieszthez, az 1878-ban megszállt (és 1908-ban anektált) Boszniához és Hercegovinához, az osztrák közigazgatás alatt álló Dalmáciához, vagy éppen Albániához és Görögországhoz, 1918-tól pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz. Ekképpen azt is bemutatja, miként változott a kikötőváros helyzete az első világháború után, és hovatartozásának dilemmája miként vált az egyik legkényesebb, a német diplomácia figyelmét is felkeltő nemzetközi problémává.

Klinger ennek kapcsán taglalja az utódállamok konfliktusait, melyek közül elsősorban az olasz és a délszláv ellentéteket elemzi. Ezekből kiderül, milyen megfontolások alakították Róma és Belgrád prioritását az újabb területek megszerzését illetően, így azt, hogy milyen folyamatok okozták a Fiumei Szabadállam koncepciójából való általános kiábrándulást, amit Castelli fenti táviratának sorai is tükröztek. Mindehhez a diplomáciai tárgyalásokon és határkérdéseken (kivált a fiumei „Delta” és a Baross kikötő hovatartozásán) túl számba veszi a két ország belpolitikai aszimmetriáit: nemzetiségi problémáit, infrastrukturális és kereskedelmi lehetőségeit, továbbá saját belterületeinek hierarchiáját, konkurálását is. Ezzel kapcsolatban megemlíti a Trieszt–Velence–Fiume, a Zágráb–Belgrád, a Fiume és Sušak–

Szaloniki, illetve általában a tengerparti–szárazföldi részek rivalizálását. Emellett jelzi, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság az állammá válás nehézségei (legitimációs szükséglete, belső instabilitása és expanziós kényszere) miatt eleve képtelen volt megfelelni a kisantantban betöltött és a Balkánon vállalt kulcsszerepének, Róma – különösen Mussolini – pedig ezt érzékelve mind tudatosabban törekedett a délszláv állam gyengítésére és egy előnyös nemzetközi alkupozíció megteremtésére. Olaszország mindenekelőtt ezért bonyolódott bele a korfui eseményekbe, és szintén távlati céljai indokolták a Belgrád-ellenes balkáni felkelések támogatását,¹² majd Fiume anektálását.

Klinger számba veszi, hogy az egyes fiumei helyi aktorok és szervezeteik miként befolyásolták az érintett kormányok érdekérvényesítő képességeit. Többek közt bemutatja Anton Korošec szlovén pártvezér, Živojin Balugdžić athéni szerb diplomata, Alekszandar Sztambolijcski és Alekszandar Cankov bolgár miniszterelnökök és a Belső Macedón Forradalmi Szervezet működését, de kitér a Mirditai Köztársaságot proklamáló katolikus albán törzsfő, Gjon Marka Gjoni, olasz oldalról pedig Gabriele d’Annunzio és Riccardo Zanella államalakítására is. Igaz, hozzáteszi, hogy Fiume Belgrád és Róma szemében mindvégig cserealapot, propaganda-, mozgósítási és nyomásgyakorlási eszközt, de főleg ürügyet jelentett a diplomáciai tárgyalások elnyújtására és a balkáni, adriai pozícióik megerősítésére. Klinger mindebből azt a következtetést vonja le, hogy az 1924-es olasz területi gyarapodásról határozó római egyezmény csak akkor jöhetett létre, mikor lehetővé vált, hogy Mussolini a fiumei kérdés rendezésével Olaszország balkáni elsőségét is biztosítsa.

Összességében elmondható, hogy bár Klinger posztumusz kötete informatív, stílusában, valamint gondolatmenetében egységes, értékes munka, mégis bizonyos szempontból meghaladottnak és befejezetlennek tűnik. Egyfelől hagyományosnak számító megközelítése, fogalomhasználata és nyitva hagyott kérdései – mint például Fiume „egy másik Itáliaként” való tisztázatlan értelmezése – miatt. Másfelől pedig azért, mert a történeeszt hallála meggátolta abban, hogy módszertanát tovább finomítsa, egyes feltételezéseit bebizonyítsa, esetleg átgondolja és korigálja. Úgy tűnik, ezeket a feladatokat legújabbban Raoul Pupo, a trieszti egyetem professzora vállalta magára, aki az ugyancsak 2018-ban megjelentetett könyvében¹³ már többek közt a „new (imperial) history” irányelvei szerint értékelte és hasznosította William Klinger eredményeit.

Ordasi Ágnes*

12 Klinger ezzel kapcsolatban több alkalommal megjegyzi, hogy az intervenció és a szakadár mozgalom támogatása a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság eszköztárából sem hiányzott.

13 Pupo, Raoul: *Fiume città di passione*. Bari, 2018.

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje (1146 Bp., Dózsa György út 25–27.).